

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Formuliritis

Er waart een virus rond in de GKv.

Het verspreidt zich geleidelijk aan steeds verder.

De gevolgen zijn niet niks: het maakt mensen passief, het zorgt voor sleur en gewoonte in het geloofsleven, het doodt alle spontaniteit.

S. de Jong ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - S. de Jong	
Formuliritis	721
<i>Meditatief</i> - H.P. Dam	
Hand- en spandienst voor de duivel	724
<i>Wandelen met God</i> - A. de Rover	
Oeverloze morele discussies?	725
<i>Achtergronden</i> - L.H. Kooij	
Bezinning op de decaloog II	727
<i>Van binnen naar buiten</i> - B. v.d. Lugt	
MOS: een nuttig instrument	731
<i>Van binnen naar buiten</i> - H. Folkers	
MOS: een noodzakelijk debat	735
<i>Uit de kerken</i>	

Virus

Ik heb het over *formuliritis*: de neiging om het kerkelijke leven redelijk gestandaardiseerd te laten verlopen aan de hand van voorgescreven formulieren.

Als je in het kerkboek eens kijkt wat wij aan hoeveelheid voorgescreven formulieren, oproepen en zelfs gebeden hebben, dan is dat nogal wat.

Formulirisering

Als het gaat om het dopen van kleine kinderen hebben we drie formulieren:

Formulier 1-3 voor de bediening van de heilige doop aan de kinderen van de gelovigen.

In alle drie formulieren is zowel het gebed voor als na de doop voorgescreven: *Gebed voor de doop en het dankgebed.*

In ieder gebed wordt ons 'de gelovige Noach en de zijnen, slechts acht zielen', de 'hardnekkige Farao' en Gods volk Israël bij de Rode zee, 'waardoor God toen reeds de doop heeft aangeduid' weer voorgehouden.

Zelfs de aankondiging tot het gebed wordt ons voorgezegd:

Laten wij nu Gods heilige naam aanroepen, om zo tot zijn eer, tot versterking van ons geloof en tot opbouw van de gemeente dit sacrament te bedienen.

Het komt niet zo vaak voor dat er in onze kerken iemand 'van buiten' zich bij de kerk voegt.

Het is een geweldige gebeurtenis. Vreugde in de hemel!

Ook daar hebben wij een formulier voor.

Weer inclusief voorgescreven gebed voor de doop, dankgebed en antwoord:

Formulier voor de bediening van de heilige doop voor volwassenen die zich bij de kerk voegen.

Als jonge mensen belijdenis van hun geloof afleggen, is dat ook al zoiets prachtig. De aan hen te stellen vragen staan vast, het antwoord staat er weer bij en we mogen kiezen uit twee voorgeschreven zegenbedes:

Formulier voor de openbare belijdenis van het geloof (voor gedoopte catechisanten).

Als we met die jonge mensen die belijdenis hebben gedaan avondmaal vieren hebben we de keuze uit maar liefst 5 formulieren.

Formulier 1-5 voor de viering van het heilig avondmaal (met voorgeschreven gebed, dankzegging en dankgebed).

Daar zit weliswaar enige variatie in: De Apostolische Geloofsblijdenis of de Blijdenis van Nicea, gesproken of gezongen. Tijdens de viering kan gelezen, gezongen of gemusiceerd worden. Bij de dankzegging kan men kiezen uit (twee) alternatieven of ze allebei gebruiken... maar het blijft allemaal voorgeschreven. Zijn er jongeren die van het geloof niks (meer) willen weten en zeker geen belijdenis wensen af te leggen, dan delen we dat volgens een voorgeschreven afkondiging aan de gemeente mee. Verandert er niets, dan passen we tucht toe en daar hebben we een formulier voor:

Formulier voor de tucht over afkerige volwassen doopleden (met voorgeschreven gebed).

Ook als je wel belijdenis van je geloof hebt afgelegd, kun je het spoor bijster raken. Zonder bekering volgen er drie standaard kanselmededelingen.

Vindt er geen verandering plaats dan wordt de desbetreffende persoon uit de gemeente gesloten. Uiteraard hebben we daar een formulier voor:

Formulier voor de uitsluiting uit de gemeente van Christus (met voorgeschreven gebed).

Het komt voor dat mensen later toch tot berouw komen en terug willen keren in de kerk. Geweldig!

Hoe we dat meedelen, is voorgeschreven:

U weet dat destijds broeder N. uitgesloten is uit de gemeente van Christus. Nu kan de kerkenraad u met blijdschap meedelen, dat de Here deze tuchtoefening evenals de vermaningen en gebeden van de gemeente heeft willen gebruiken om hem tot berouw over zijn zonden te brengen. Hij verlangt er nu naar weer in de gemeenschap van de kerk opgenomen te worden. Omdat Christus ons beveelt de zondaar die zich bekeert met blijdschap weer op te nemen, zal de uitsluiting van de genoemde broeder opgeheven worden. Hij zal weer in de gemeenschap der kerk ontvangen worden en toegelaten tot de viering van het avondmaal. Indien iemand hiertegen een gegrond bezwaar heeft, verzoeken wij hem dit binnen... dagen aan de kerkenraad mee te delen. Nu reeds willen wij God danken voor zijn ontferming over deze broeder en de Here bidden dat Hij zijn werk aan hem wil voltooien tot zijn eeuwig heil. Amen.

Het gebeuren zelf vindt plaats aan de hand van een voorgeschreven formulier:

Formulier voor de wederopneming in de gemeente van Christus (met voorgeschreven gebed).

Er gebeuren gelukkig ook blijde dingen in de kerk: mensen trouwen.

Over het huwelijk zelf wordt een zegen gevraagd aan de hand van een standaardformulier:

Huwelijksformulier (met voorgeschreven gebed).

Heb je vragen, dan kun je je wenden tot je ouderling, de man die bevestigd is aan de hand van het daarvoor bestemde formulier:

Formulier voor de bevestiging van ouderlingen en diakenen (met voorgeschreven inleiding en gebed).

Datzelfde geldt voor de predikant:

Formulier voor de bevestiging van dienaren van het woord (met voorgeschreven inleiding en gebed).

Vragen

Natuurlijk is dit gechargeerd.

Ik heb het met opzet allemaal eens achter elkaar gezet om te laten zien hoeveel er eigenlijk wel niet vastligt en voorgeschreven is in onze kerken.

Bij deze praktijk zijn m.i. best een paar kanttekeningen te plaatsen.

Ik noem er een paar:

1. Het gebruik van formulieren vormt een rem op de spontaniteit.

Als steeds formulieren gebruikt worden, blokkeert dat de eigen inbreng en gaat dat ten koste van een stuk spontaniteit. Dopen gaat steeds met dezelfde bewoordingen en in hetzelfde stramien. Sommige loopjes kunnen mensen al dromen.

Vandaag de dag leven we in een cultuur die gevoel en spontaniteit erg hoog in het vaandel heeft staan.

In het bekende rapport *Leren leven van de verwondering*, zoals dat in 2005 door de synode van de PKN ter bespreking is aangeboden, staat: 'Er is sprake van een gevoelscultuur waarin het belevingsaspect voor mensen zwaar weegt.'

En in 2007 stelde Theo L. Hettema in zijn *Spiritualiteit - schets van een theologie*:

'er is sprake van een gevoelscultuur met een zwaarwegend belevingsaspect en behoefte aan verdieping op persoonlijk vlak.'

Dat betekent niet dat we als kerk en theologie alles uit de kast moeten halen om iets te stellen tegenover de gretige vraag van de mens in een belevingscultuur.

Het betekent wel dat we aansluiting moeten zoeken bij een tijd en een cultuur waar gevoel en spontaniteit erg belangrijk worden gevonden. Als we dat nalaten, zal dat in een kerk voor steeds meer vervreemding zorgen.

2. Het gebruik van formulieren belemmert eigen nadenken.

Het steeds aanhoren van dezelfde betooglijnen en woorden gaat ten koste van het eigen denken. Hoeveel mensen kom je niet tegen die als antwoord op de vraag waarom kleine kinderen gedoopt moeten worden, meteen reageren met: 'onze kinderen horen evenals de volwassenen tot het genadeverbond en moeten daarom gedoopt worden'.

Om in het eerste beste gesprek met volwassenden zomaar om te gaan.

3. Het gebruik van formulieren stompt af.

Als je het doop- of avondmaalformulier voor de zoveelste keer hoort worden voorgelezen, dan dwalen je gedachten zomaar af.

Je geest registreert 'o ja, nu komt dit' en je zit zomaar ergens anders met je gedachten.

Bepaalde formuleringen kun je bijna uit het hoofd zeggen of als je het begin hoort uit het hoofd afmaken.

4. Het gebruik van formulieren nivelleert verschillen tussen kerken en situaties.

De ene kerk is de andere niet. Gelukkig niet. God geeft variatie.

Dat mag ook best te horen zijn in het dopen of avondmaal vieren.

De ene kerk is de andere niet.

De ene doop is de andere niet.

Het ene tuchtgeval is anders dan het andere.

Niet iedere avondmaalsviering hoeft gelijk te zijn.

5. Het in de formulieren gebruikte taal is anders dan in de rest van de kerkdienst.

Een predikant houdt in zijn dienst, als het goed is, er een eigentijds taalgebruik op na. Zijn preek staat in de modus van de 'aanspraak' en niet in die van een 'college' of 'redevoering'. Een geformaliseerd betoog voorlezen staat hier haaks op.

In plaats van 'aanspraak' krijgen de mensen een didactiek van het avondmaal gepresenteerd, of bewijzen voor de kinderdoop voorgehouden.

In de regel wordt dat al gauw als kunstmatig ervaren.

6. De Formulieren houden weinig of geen rekening met gasten van buiten.

Juist doop- en belijdenisdiensten zijn kerkdiensten met in de regel veel gasten. Vrienden, burens, collega's leven mee met ouders of zij die belijdenis van hun geloof afleggen.

Prachtig is dat!

Het is ook een kans om iets van het evangelie te laten horen.

Het lezen van een formulier werkt hier m.i. niet bevorderlijk.

Wat dr. Stefan Paas over de prediking zegt, geldt mutatis mutandis en misschien nog wel sterker voor de formulieren: 'Het is normaal om allerlei uitspraken te doen die overtuigend lijken voor ons, maar ze zijn gebaseerd op tal van premissen die de seculiere mens niet deelt. Het is normaal om allerlei verwijzingen te doen, daarbij termen en frasen gebruikend die niets betekenen buiten onze christelijke subgroep.' Wie met deze ogen naar de formulieren kijkt, zal hier veel van herkennen.

Oplossing

Zo zijn er wat mij betreft wel vraagtekens te zetten achter het veelvuldig gebruik maken van formulieren.

Moeten ze dan maar afgeschaft worden?

Nee, dat zou jammer zijn.

Er zit veel goeds en prachtig bijbels onderwijs in.

Bovendien moet onze weerstand tegen een al te geformaliseerd kerkelijk leven ook gerelativeerd worden.

Niet alleen historisch maar ook antropologisch: onze westerse cultuur is met haar hang naar individuele authenticiteit, spontaniteit en creativiteit op wereldschaal en op tijdschaal ook weer erg betrekkelijk.

Bovendien keert binnen onze cultuur momenteel de wal het schip soms alweer.

Daarnaast bestaan er tradities die vitaal, vernieuwend en aansprekend kunnen zijn, terwijl ze wel met deze vaste vormen werken (Anglicanen, RKK, Taizé).

Het zou jammer zijn om als kerk alleen maar weer een beweging te maken die anderen al enkele decennia geleden maakten en die inmiddels al niet meer de enige is.

daarnaast bestaan er tradities die vitaal, vernieuwend en aansprekend kunnen zijn

Maar dit in rekening brengend, zou ik gelet op het voorafgaande toch willen zeggen: geef elkaar wel wat ruimte om op een ontspannen, verantwoorde manier met onze formulieren om te gaan.

Ik ben blij dat mijn kerkenraad en mijn gemeente mij de ruimte hebben gegeven om met de formulieren soepel om te gaan.

Ik zal daar heus geen misbruik van maken door iets af te doen aan de leer (daar zijn we allemaal ook zelf bij), maar met het oog op variatie kan ik wel wat schuiven.

Zo heb ik bijvoorbeeld al een paar keer het dooponderwijs uit het formulier in de preek ingevlochten.

Ik heb in een doopdienst het onderwijs over het verbond uitgebreid.

Ik heb de kerkvaders een keer aangehaald.

Ik plak en knip soms met de avondmaalsformulieren.

Soms vul ik een avondmaalsdienst in aan de hand van een thema dat ik terug laat keren in het formulier.

Ik vervang standaardgebeden door vrije gebeden.

En zo valt er best wel meer te noemen en ken ik ook wel meer voorbeelden uit andere kerken. Dat is allemaal niet zo spannend.

Waar het om gaat, is elkaar hierin enige ruimte te gunnen.

Dat vraagt om een stukje vertrouwen.

Dat zou in een christelijke kerk opgebracht kunnen worden.

Toch???

Ds. Sieds de Jong is predikant van de Gereformeerde Kerk te Kloosterveen.

Hand- en spandienst voor de duivel

Stel u zelf niet langer in dienst van de zonde als een werktuig voor het onrecht.

Stel u zelf in dienst van God als een werktuig voor de gerechtigheid.

Romeinen 6:13

H.P. Dam ■

Een scheldwoord heeft een stem nodig om te kwetsen. Een klap moet worden uitgedeeld om pijn te doen. Een blik die wil doden vraagt om ogen. Het kwaad heeft om kwaad te doen handen en voeten nodig.

De koning van het kwaad zoekt onderdanen om het kwaad te bedrijven. Realiseren we ons hoe afhankelijk hij is van mensen die hun handen en voeten, hun stem en hun ogen aan het kwaad willen lenen? Beseffen we dan ook, hoezeer deze koning onszelf in zijn macht wil krijgen, zodat wij bereid zijn het onrecht handen en voeten te geven?

Paulus roept ons op ons niet langer in dienst van de zonde te stellen. Letterlijk staat er: stel je leden, je ledematen, je onderdanen zou je kunnen zeggen, niet in dienst van de zonde als een werktuig voor het onrecht. Paulus roept ons op om dienstweigeraars te worden. En dat doet er toe, want zonder handen en voeten verliest het kwaad macht. Het onrecht kan niet doorwerken als onze leden dienst weigeren. De Satan wordt zo daadwerkelijk van macht beroofd. Want elke klap die niet gegeven wordt, telt. Elk scheldwoord dat niet schrijnt, is er één minder.

Daartegenover is elk woord dat troost er één meer. En elke hand die heelt, weegt mee in het goede. Dat is de keerzijde. Dienst aan het kwaad weigeren, en het goede, het rechtvaardige, handen en voeten, stem en ogen geven. Helpen, helen, troosten, opzoeken, om zo het goede te dienen. Om zo God te dienen. Want God wil het goede uw handen en uw voeten geven.

Paulus spreekt over twee verschillende dienstverbanden. Elk woord en elke daad van ons staat op het kruispunt van de keuze. Elke hand en voet is voor kwaad of goed. In wiens dienst stellen wij onze ledematen?

Hoe gemakkelijk is het om een woord aan het kwaad te geven. Een duw met je hand, een voet uitsteken om te laten struikelen, een ijzige blik. Het zit in kleine hoekjes. Maar het gaat diep. Want er achter zit de koning van het kwaad die het voor elkaar heeft gekregen dat je hem een hand- en spandienst bewijst. Het gaat diep, omdat het van de duivel is die het kwaad wil laten doorvreten. Het komt ook van diep. Want achter woorden en daden zit het hart dat bereid was tot dienst aan het kwaad, dat wilde buigen voor de duivel.

Als het zo diep zit, moet de remedie ook diep gaan. Wanneer Paulus ons oproept dienst te weigeren, dan kan hij dat niet zomaar roepen. Jezus Christus moest eerst de macht van het kwaad breken aan het kruis en er voor opstaan uit de dood om het nieuwe leven te laten doorbreken. Door zijn Geest wil Christus dat nieuwe leven nu ook laten doorbreken in ons eigen bestaan. Het kwaad, aan het kruis weggedaan door Hem, mag niet meer doorwerken in wie van Hem zijn.

Weiger daarom dienst aan de duivel. En stel je zelf in dienst van God als een werktuig, een wapen voor wat goed is, wat helpt en troost en opbouwt. Dat is wat bij Christus past. Wie Hem volgt in sterven en opstaan, wordt een werker, een soldaat, in dienst van het recht.

Ds. Herman Dam is predikant van de Gereformeerde Kerk te Enschede West.

Oeverloze morele discussies?

Wedergeboorte!

wandelen met God

Twee ongeboren kinderen discussiëren heftig in de baarmoeder over wat een goede of foute ademhaling is. Deze metafoor gebruik ik vaak om duidelijk te maken hoe zinloos en verdrietig de meeste morele discussies zijn. De kern van het probleem is dat er over zaken wordt gesproken vanuit een onjuist paradigma.

A. de Rover ■

Verandering van paradigma

In het geval van de ongeboren kinderen (gebruik uw verbeelding om even te aanvaarden dat ze kunnen communiceren) spreken ze over een lichaamsfunctie die ze in aanleg wel met zich meedragen maar ze weten niet *uit ervaring* wat het is om met die functie te leven. Zo roept het ene kind dat je bij het ademen goed je best moet doen om heel bewust en secuur in- en uit te ademen. “Anders ga je dood”. “Welnee”, zegt de ander, “ademen is zo onbelangrijk dat je gerust voor altijd je adem kunt inhouden zonder dat je dood gaat”. Vanuit hun ‘onverloste’ leventjes kunnen ze verstandelijk van alles roepen over ademen omdat ze hun standpunten niet echt (kunnen) doorleven. Wat zullen deze ruziënde kinderen verrast zijn wanneer de tijd van verlossing is aangebroken en zij ineens in een dimensie belanden waar zij voor het eerst beseffen wat ademen echt is? Hun theoretische verhandelingen komen in een totaal ander perspectief te staan omdat ze nu *doorleven* wat ademen is. Beiden ontdekken de dwaasheid van hun eerdere standpunten. Het kind dat zo bewust en secuur wilde in- en uitademen ontdekt dat dit tot hyperventilatie leidt met allerlei doodsangsten tot gevolg. Het kind dat eerder dacht zijn adem wel voor altijd te kunnen inhouden, merkt dat dit niet eens lukt vanwege de autonomie van de ademhaling. Hun nieuwe leefwereld (paradigmaverandering) veranderde alles.

Doorleving van genade

Hoe kan deze metafoor nu symbool staan voor de morele discussies over goed en fout zoals we die regelmatig voeren, bijvoorbeeld in de media, met vaak scherpe standpunten over thema's als echtscheiding, homoseksualiteit, homohuwelijk of samenwonen? Elkaar aanspreken op het toepassen van de wetten en leefregels van God blijkt regelmatig een splijtzwam te zijn waarbij de standpunten liggen tussen de twee extremen van *wettische gebondenheid* en *wetteloze losbandigheid*. De één zegt ‘de wet van God is niet opgeheven, dus houd je daar dan ook aan’, de ander roept ‘we zijn vrij in Christus dus is de wet niet meer geldig’. Een schijnbaar onoverbrugbare kloof. Die kloof blijft bestaan zolang de opponenten zich in de dimensie bevinden van waaruit men elkaar aanspreekt. Die dimensie noem ik, in lijn met de metafoor, de baarmoeder van het religieuze leven. Wat voor de ongeboren kinderen het gemis aan ademhalingservaring is, is in de morele discussies het gemis aan de *doorleving* van genade. Het verstandelijk weten en theologisch kunnen bewijzen dat een kind van God van genade leeft, kan uit een heel ander paradigma komen dan het diep doorleven van die genade. Dietrich Bonhoeffer had daar twee veelzeggende omschrijvingen voor: goedkope genade en kostbare genade. Beide type genade zijn theoretisch exact gelijk. Bijbels gefundeerd. Het wezenlijke en astronomische verschil tussen beide is het wel of niet diep geraakt zijn door die genade. De existentiële beleving. Wanneer die ontbreekt, blijft spreken over moreel juist of onjuist gedrag zinloos, theoretisch en ergerniswekkend.

Wedergeboorte

De vraag is dan ook 'hoe kom je van goedkope naar kostbare genade?' Net als in de metafoor is dat een geboorteprocess. In dit geval een *wedergeboorte*. Deze prachtige term staat symbool voor een gigantische paradigmaverandering. Die wordt in de oude Dordtse Leerregels beeldend omschreven: het gesloten hart wordt geopend, het harde wordt zacht, het onbesneden wordt besneden, de wil wordt vernieuwd, de mens wordt van dood levend gemaakt, van slecht goed, van onwillig gewillig, van weerbarstig gehoorzaam. De wil van de mens wordt zover gebracht en ontvangt zoveel kracht, dat hij als een goede boom vruchten van goede werken kan voortbrengen (D.L. hfdst. 3/4, art 11). Hier wordt een overgang omschreven van het ene paradigma naar het andere. Een totale transformatie van het menselijke 'zijn'. Een identiteitsverandering met verstreckende gevolgen. Voor iemand die leeft van kostbare genade is het een absurde vraag of de wetten en leefregels van God zijn opgeheven. Het is namelijk zijn grootste persoonlijke verlangen om volgens die regels te leven. Ze zijn de natuurwet van zijn nieuwe leven. Zijn verlangen is zo groot dat hij ze het liefst perfect wil uitvoeren. Tegelijk verliest hij alle krampachtigheid en angst om zich secuur aan die regels te moeten houden, want hij doorleeft (dat gaat dieper dan weten) dat hij er nooit meer om veroordeeld wordt. Hij is vrij.

Verandering van gesprek

Is spreken over goed of fout gedrag daarmee achterhaald en overbodig? Ja, als je het gesprek beperkt tot het gedrag of de gedragsregels alleen. Het gesprek is bijzonder zinvol als je het gedrag ziet als een symptoom en niet meer dan dat. Als je het gedrag gebruikt als een handvat om op zoek te gaan naar de diepere werkelijkheid achter het gedrag. Dus niet conclusies trekken op basis van het gedrag, of nog erger oordelen of veroordelen, maar dieper doorvragen naar de motieven en drijfveren achter het gedrag. Alleen dan kun je ontdekken of iemand (of jijzelf) van kostbare genade leeft, of iemand wedergeboren is.

Dat vraagt dus om een forse verandering in de onderlinge gesprekken, maar nog meer vraagt het de moed om het risico onder ogen te zien dat binnen religieuze instituten wel eens velen van goedkope genade kunnen leven.

Arie de Rover woont in Hardinxveld-Giessendam en is coach, pastoraal counselor en spreekt veel in kerken over wet en genade, moralisme en vrijheid in Christus.

Dit artikel publiceerde hij in het *Nederlands Dagblad* dd. 25 juli 2009.

Hij gaf toestemming het in ons blad over te nemen.

HOOFDREDACTEUR:

Prof. dr. A.L.Th. de Bruijne

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Prof. dr. E.A. de Boer, Prof. dr. S. Griffioen, Prof. dr. G. Kwakkel, Drs. B. Luiten, coördinator 'Kerkelijk leven' en 'Wandelen met God', Dr. J.H.F. Schaeffer, J. Westert, coördinator 'Samenleving'.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, coördinator 'Opvoeding en onderwijs', J.M. de Jong, rubriek 'Kunst', Ds. G. Riemer, coördinator 'Van binnen naar buiten', Dr. J. Smelik, rubriek 'Kerk en muziek', Drs. H. Veldman, rubriek 'Kort historisch'.

BESTUURSLEDEN STICHTING

DE REFORMATIE:

Drs. B. Bos (voorzitter),
F.H. Haveman (penningmeester)

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636
Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv. Bedum

ADMINISTRATIE EN ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3653537.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,95 per jaar
studenten € 19,50;
buitenland € 130,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december

- opzegging van het abonnement dient 1 maand voor aanvang van het nieuwe abonnementsjaar schriftelijk of per e-mail te geschieden (voor 1 december)
- Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom verkrijgbaar bij de Chr. Blindenbibliotheek voor blinden en slechtzienden.
Tel. (0341) 565499.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

Bezinning op de decaloog II

In het vorige artikel heb ik een pleidooi gehouden om de discussie over de lezing van de decaloog veel breder te trekken. Dit omdat er allerlei vooraannames en opvattingen liggen die om een gesprek vragen. In dit artikel wil ik een tweede vooraanname bespreken die rondzingt in de kerken, en vervolgens een uiteenzetting geven van de verhouding wet en evangelie.

L.H. Kooij ■

1.2. De tweede vooraanname: de wetslezing is een drempel voor een buitenstaander

Hoe zit dat bij mensen die God nog niet kennen en te gast zijn in een kerkdienst?

Ook deze vooraanname verdient volgens mij nadere bezinning. Is het waar dat voor buitenstaanders er een drempel ligt bij dit onderdeel van de liturgie? Is die drempel hoger dan andere delen van de liturgie? Is die drempel niet een gezonde drempel van de bijbelse boodschap; het 'tegenover' van Gods woord? Of gaat het inderdaad om een niet-noodzakelijke drempel, een cultuurgebonden fenomeen uit een ver kerkelijk verleden?

Voor ongelovigen is de decaloog zélf prima te volgen in al haar concreetheid, want: *de wereld wordt een stuk beter als wij ons aan deze wet houden*. Ik denk bijvoorbeeld aan de rubriek 'De Tien Geboden' in *Trouw*, waarbij bekende Nederlanders mogen reageren op elk van de geboden. Die rubriek bestaat al jaren en is elke week goed voor anderhalf pagina. Ik lees haar al jaren met veel interesse. Het boeiende is dat je kan lezen hoe mensen zelf gaan zoeken naar de bedoeling achter die geboden. En heel vaak is de reactie: *als we nu allemaal ons hieraan zouden houden dan... maar helaas...* Grondhouding van de meeste mensen was: deze tien do's en don'ts zijn o.k. Ik herken dus niet helemaal het beeld dat voorlezing van de decaloog een onneembare drempel zou opleveren voor een niet-gelovige.

Want natuurlijk, al die uitweidingen over slaven, ezels en dienstknechten, evenals het wereldbeeld van het Nabije Oosten, dat roept bij een hoorder uit de 21ste eeuw vragen op. Maar ja, dat geldt eigenlijk voor de meeste stukken uit de Bijbel. Er zijn hier in de gemeente van Leidsche Rijn regelmatig gasten in de kerk die Jezus nog niet kennen. Ik ga ook vaak voor in Rijnwaarde, onze missionaire

dochtergemeente. Met mijn collega's praat ik vaak over het preken vanuit de context van Vinex Leidsche Rijn. Dan loop je voortdurend tegen drempels op. En wat je vervolgens met die drempels doet. Wat is vorm? Wat is inhoud? Wat geef je op? Wat geef je beslist niet op? Hoever willen wij met een gast in onze eredienst 'meelopen'? Maar ook: hoe bewaren wij als gemeente onze eigenheid? Stralen wij als christenen een zelfbewuste identiteit uit in onze kerkdienst of veranderen we eigenlijk vooral allerlei dingen omdat we nog steeds met onszelf bezig zijn in plaats van met onze taak in de wereld?

Iemand die van huis uit geen kerk kent, denkt gedurende een kerkdienst bij zichzelf op veel momenten: *dit vraagt om uitleg*. Dat denkt hij als hij een vreemd verhaal leest over een man in de buik van een vis. Of als hij hoort van een volk van God dat andere volken uit hun land verdrijft. Om over allerlei 'extreme' uitspraken van de Heer zélf nog maar te zwijgen.

Iemand die interesse heeft in geloof die snapt heel veel niet. Daarom is het belangrijk dat de voorganger met een helder verhaal komt als de Bijbel open gaat. Dat de bezoeker gaat zien dat die boodschap van toen relevant en verrijkend is voor nu. Maar zal zo iemand afknappen op het lezen van Ex. 20 zélf?

Waarom denken we dat?

Wat is er aanstootgevend aan het gebod niet doodslaan, echtbreken, stelen, niet liegen, ouders eren, geen afgod hebben? Met evenveel recht kun je zeggen: *hoera! God bemoeit zich ook met ons dagelijks leven! Daar willen we van getuigen in de dienst. We willen laten zien dat God niet een wazig type is die je vooral in evangelische boekwinkels aantreft, maar iemand die je hele leven graag wil leiden*.

Natuurlijk is het dan wel belangrijk hoe je de decaloog introduceert in de eredienst. De plek die Gods leefregels krijgen in de liturgie. Maar ik acht het mogelijk om op een zinvolle manier

3. Ik ga straks
meer uitgebreid
op dit punt in.

de wet te gebruiken door te laten zien waarom je Jezus nodig hebt, dat Hij de beschuldiging van de Wet heeft weggehaald en wat het verlangen van God is zoals dat al duidelijk wordt in het OT. Het Oude Testament met zijn levenswijsheid en levensgeschiedenissen kan een heel bruikbaar middel zijn om onderwijs uit te geven. Aan nieuwgelovigen én aan de nieuw-testamentische gemeente, op een concrete en heldere manier. Voor alle duidelijkheid: dit is dus geen pleidooi om ten alle tijde de wet te lezen. Helemaal niet zelfs. Er zijn veel nieuw-testamentische passages die ons de leefregels van Jezus voorhouden, en waarom zouden we die niet gebruiken?³

Maar als dit argument van hoogdrempeligheid een rol speelt, dan moet dat gebeuren in een context waarbij de gemeente haar hele functioneren in en rond de eredienst onder de loupe neemt. Waarbij wij ons veel meer moeten realiseren dat Gods Woord op alle terreinen vraagt om een stuk concretisering in onze 21ste eeuwse cultuur. Waarbij wij ons ook veel meer dienen te realiseren dat onze kerkelijke cultuur een product is van een bepaalde tijd. Het gaat allereerst over je eigen geestelijke houding en dan over de vormen.

Want wat mij opvalt, is dat we in onze kerken vooral dat hoogdrempelig noemen waar wij moeite mee hebben. Zo zijn 'vriendendiensten' soms de concrete uitwerking van het verlanglijstje dat het gemiddelde vrijgemaakte kerklid heeft ten aanzien van de eredienst. En dan wordt met een oneigenlijk motief ('missionair kerkzijn') een verandering doorgevoerd, die zonder dat motief niet doorgevoerd kon worden...

Om een voorbeeld te geven: voor een gast kan een kerkzaal vol mensen die heel (on-Nederlands) blij God prijzen met een opwekkingslied méér weerstanden geven dan een Geneefse melodie waarbij iedereen zijn emoties binnen houdt. Laten we wel wezen; de meeste Nederlanders zijn níet extravert. Volgens mij hebben wij soms te snel de idee dat wat wij heel fijn vinden een onkerkelijke gast ook fijn zou vinden. Dat is nog maar de vraag. Waar het om gaat is of een gemeente warmte uitstraalt, oprechte betrokkenheid toont aan bezoekers en de voorganger in normaal Nederlands kan vertellen wie Jezus is en waarom iedereen Hem nodig heeft. En als het even kan ook wat muzikale kwaliteit in Gods huis, in wat voor vorm dan ook.

Dat lijkt me de kern, en dan zijn vervolgens allerlei delen van de liturgie daar van afgeleid. Een prachtige liturgie vol eigentijdse onderdelen, waarbij de gemeente op zichzelf gericht is, is als een kerstboom zonder verlichting. Als de lampjes (wij) branden, dan zou ik nadenken over de kerstballen.

Zijn vriendendiensten wat dat betreft misschien soms diensten waarin wij eigenlijk onszelf een vriendendienst bewijzen door eigentijds kerk te zijn? Omdat we daardoor zelf meer

achter de eredienst staan dan bij een normale kerkdienst geeft dat meer vertrouwen om de ander uit te nodigen. Prima! Maar waarom gunnen wij onszelf niet gewoon altijd dat soort diensten?

2. De verhouding Wet en Evangelie

2.1 Vooropmerking

Als er in het Nieuwe Testament gesproken wordt over de wet, dan gaat het om alle aansporingen, inzettingen, leefregels en verboden die God gegeven heeft. Wordt er gesproken over Mozes dan kan dit slaan op de persoon van Mozes, om de geboden en verboden die hij doorgaf, maar ook over de eerste vijf boeken van het Oude Testament. Het kan ook slaan op het geheel van de heilige geschriften.

Ik noem dit even omdat er op dit punt bij sommige kerkleden een misverstand ontstaat, namelijk dat de wet puur en alleen de decaloog zou zijn. Hierbij krijgt de decaloog een uitzonderingspositie die op het punt van de schriftleer kan gaan wringen, doordat er een versmalling wordt aangebracht die de Schrift zelf helemaal niet aanbrengt. Alsof Exodus 20 en Deuteronomium 5 méér aandacht van ons vraagt dan andere stukken uit Zijn Woord. Paulus schrijft hiertegen dat elke schrifttekst gebruikt kan worden om op te voeden tot een deugdzzaam leven (2 Tim. 3:16).

We praten over Gods wet. En die wetten zijn op veel plaatsen in de Schrift te vinden. Zij bieden stof tot nadenken en willen je voortdurend wakker schudden om zo te leven als God dat heeft bedoeld.

God is Koning. Een koning geeft wetten en vraagt gehoorzaamheid op alle terreinen van het leven. Zijn onderdanen willen luisteren naar ál die wetten. In het Nieuwe Testament lezen we dat Jezus het koningschap aanvaard heeft. Hij wordt daarom in de eerste eeuwen vaak afgebeeld als wetgever, met een grote wetsrol in zijn hand. Hij is de Heer van de hele wereld!

2.2 Hoe God het heeft bedoeld

In het nadenken over de functie van het lezen van de wet in de eredienst komt elke keer de vraag naar voren wat wij met de wet van Mozes in haar breedte moeten, en specifiek hoe we tegen de Tien Geboden aankijken. Ik hoor soms kerkleden die vrij radicaal het evangelie als gum gebruiken voor alle oudtestamentische leefregels. Bij anderen krijg je haast de indruk dat ze de openbaring van God in Exodus 20 als absoluut hoogtepunt in de Bijbel beschouwen en voorbijgaan aan het feit dat God in het laatste deel van de Bijbel heeft gesproken door zijn Zoon. Mijn hoofdstelling is: de verhouding wet-evangelie zoals ik die lees in de Bijbel is geen pro-

bleemveld. Ik zie ook geen verandering van focus in de Bijbel. Alsof de focus eerst was: *wie doet wat de wet voorschrijft zal leven* en nu *geloof in de Heer en u wordt gered*. Bij God is er geen schaduw van omkeer. Hij is altijd dezelfde. Als er iemand verandert van focus dan is het de mens die door Jezus de Vader leert zien. Maar er zijn natuurlijk genoeg teksten in het OT waaruit blijkt dat God een God van genade en liefde is.

Ook in het Oude Testament is het volslagen helder dat een mens met zonde voor Gods heilig aangezicht niet kan bestaan. Daar valt niet tegenop te offeren. De rechtvaardige zal leven door geloof, staat er in Gal. 3:11, met een citaat uit het Oude Testament (Hab. 2:4). De focus van God heeft nooit op het *doen* gelegen. Abraham werd gerechtvaardigd door zijn geloof. *Het offer van de dwaas* is de oudtestamentische aanduiding voor het handelen van de mens die God denkt te dienen (of zelfs te sturen!) met goed gedrag, maar zijn hart voor Hem afsluit. God zegt bijv. in Jesaja al heel duidelijk: *ik kan de stank van jullie offers niet verdragen en houd die gezangen alsjeblieft bij je! Want ik wil je hart*. Geloof zet je altijd met hart, hoofd en handen in beweging. Een geloof zonder werken is een dood geloof. En zo had Abraham ook geen dood geloof; integendeel. Hij maakte vanuit het niets een geloofssprong: hij koos ervoor om God te gehoorzamen toen hij de opdracht kreeg om te verkassen naar een vreemd land. Toch zie je hoe het Oude Testament elke keer weer wijst op de doodlopende weg die mensen gaan door te denken dat zij God als een ingrediënt voor hun eigen levensproject kunnen beschouwen. Omdat het hart van Gods volk gesloten blijft, blijft ook de wet een verhaal van letters alléén.

Lees je in de evangeliën over de ontmoetingen van Jezus met mensen die Hem gaan geloven, dan zie je een radicale verandering. Ook in levensstijl. Mensen ontdekken hoe God het nu écht bedoeld heeft; wat een shock kan dat zijn! Jezus spooft mensen aan: *zondig niet weer! Wees niet meer corrupt. Verkoop je bezit!*

2.3 Weg met de sluier!

Jezus negeert de wet niet. Integendeel. Hij haalt de sluier er af. Jezus heeft zich verzet tegen een *geestloze* manier van het omgaan met de wet. Hij heeft verder geen komma van de wet afgehaald.

De tegenstelling wet-genade is de tegenstelling tussen een mens die Jezus niet aanneemt en denkt dat hij het zelf wel redt, en iemand die wel belijdt gered te moeten worden.

Jezus zegt: *alleen door Mij gaat de sluier van de wet eraf*. Je gaat, zeg maar, echt zien wat God wil.

De wet sust je dan niet meer in een gevaarlijke geestesslaap: *het zit wel goed, ik houd me toch aan de letter van de wet?* De wet klaagt je niet meer aan: *het lukt me niet om goed te doen voor God, ik moet nog véél beter mijn best doen, ik heb*

nog véél meer regeltjes nodig. Christus maakt je daarvan vrij. En dan kun je luisteren naar de wet zoals God die altijd al bedoeld heeft: als een weg naar leven en vrijheid, een wet van een God die bevrijd en die *genade geeft tot in het duizendste geslacht van hen die Mij liefhebben!*

Ik geloof dat het zedingsbevel van Matt. 28, met name vers 20 *en hun te leren dat ze zich moeten houden aan alles wat ik jullie opgedragen heb*, teruggrijpt op het onderwijs van Jezus over de decaloog in Matt. 5 vanaf vers 21. In dit bekende gedeelte laat de Heer duidelijk zien dat de zo bekende wet van Mozes geen burgerlijk-nationaaljoodse functie heeft, maar een wet is van God in de hemel. *Wees volmaakt*, zegt Hij in Matt. 5:48. Wij worden zelf niet volmaakt, maar we kunnen als we Jezus kennen elkaar wel degelijk voorhouden 'wees volmaakt!' want we hebben een Redder die onze Koning is, en we hebben zijn Geest ontvangen. Die doet mij ernaar verlangen om volmaakt te zijn, en daarom luister ik graag naar de decaloog. Een stuk kernonderwijs over het leven in Gods wereld. Ik zie het dus als het werk van de Geest die in mij het verlangen wekt om zo te leven. Ik verlang ernaar geheiligd te worden.

2.4 Paulus laat zien hoe het licht van Christus over de wet schijnt

Paulus schrijft tegen het verkeerde gebruik van de wet. Hij zet zich af tegen wetticisme. Hij gebruikt daarbij Jer. 31:33, *De Geest wil Gods wetten in ons hart schrijven*. Dit citeert Paulus in 2 Kor. 3:6. De schrijver van de Hebreeënbrieff gebruikt dit vers uit Jeremia ook op twee plaatsen, Hebr. 8:10 en 10:16. Dát is Gods bedoeling met zijn wetten. Hier bouwt Paulus op voort.

De tegenstelling die Paulus hier schetst, is de tegenstelling: de wet op twee stenen gekrast óf de wet in ons hart geschreven. Het was voor God nooit het einddoel dat de Tien Geboden ergens op twee stenen gehakt zou worden, zodat iedereen die dingen kon lezen in een museum. Voor als je eens een uurtje de tijd hebt... Of dat een geestelijk leider ze weer eens zou voorlezen als het volk van God ze vergeten was (zoals gebeurde in de tijd van Nehemia). Nee, God wil dat er echt gelééfd wordt vanuit zijn wetten. Niet als doel op zich, maar omdat God in de door hem geschapen werkelijkheid structuren heeft aangebracht die Hij zelf het beste kent. Hij laat ons als Schepper van Zijn kennis delen vanuit zijn verlangen dat wij steeds meer het beeld van de mens gaat vertonen zoals Hij die geschapen heeft. Zodat die mens tot zijn recht komt in Zijn wereld. Hij is Koning en wil graag dat zijn macht erkend wordt door de hele aarde (Psalm 100:3). Hij wil met vreugde gediend worden.

Helaas komt dit zonder Jezus niet van de grond. Het verzandt vaak in formalisme en letterknechterij op de vierkante millimeter. Je kunt mooie woorden schrijven op een steen en daar heel veel over nadenken en schrijven maar

als het daarbij blijft is het dodelijk. Je kunt voor in het verkeer de mooiste verkeersregels in een wetboek hebben uitgedacht, als niemand vervolgens de consequenties trekt en bijvoorbeeld daadwerkelijk rechts voorrang geeft, gebeuren er grote ongelukken. Als het bij de letter blijft, is het dodelijk!

Als Jezus komt, gaat de sluier van de wet. Hij komt met liefde, en als zijn Geest wordt uitgestort, dan krijgt ieder een emmer genade over zich heen: iedereen kletsnat van Gods liefde! Laat dat nou al—tijd het verlangen van God zijn geweest; *Hoor Israël! U zult de Heer uw God liefhebben met alles wat u hebt...* God zelf maakt het mogelijk. Want God is de God die je bevrijdt uit slavernij. Door de Geest verdwijnt de begeerte, want Gods genade is ons genoeg. Daardoor wordt die wet van God mooier dan ooit. Dus: de letters verdwijnen niet, nee, de letters gaan leven!

2.5 Het Pinksterfeest en de wet

Jeremia 31:33, *De Geest wil Gods wetten in ons hart schrijven* gaat in vervulling als de Pinksterdag aanbreekt. Pinksteren was bij de instelling in Leviticus het oogstfeest, maar het accent verschoof in de loop van de geschiedenis naar de herinnering van Gods openbaring op de berg van Sinaï, waar Hij de tien woorden gaf. Pinksteren als feest van de Heilige Geest die de geboden in de harten van de gelovigen schrijft, ja zélf in de harten van de mensen gaat wonen. Bij de Sinaï kwam heel het volk bij elkaar, en op die Pinksterdag komt het nieuwe volk waar Joël over profeteerde bij elkaar. Oude mensen, jonge mensen krijgen zicht op Jezus; zij zien het Koninkrijk, voor hen gaat Gods Wet leven. Petrus en de andere apostelen zien de schriften in vervulling gaan en getuigen daarvan! Zie Hand. 2:14v. De vrijheid van de Geest kun je dus echt niet uitspelen tegen de wet van God; de vrijheid komt juist in zicht binnen de grenzen die God ons geeft.

2.6 Sleutelwoord: continuïteit!

Paulus reageert in zijn brieven op ontsporingen bij zijn volksgenoten, op pogingen om de wet naast Jezus te plaatsen. Het nieuwe leven zonder de sluier van de wet kost sommigen moeite. Paulus besteedt veel woorden om hier te verduidelijken. Waarom zou Paulus er zoveel woorden aan wijden als Hij gewoon kon zeggen: *laat de wet maar zitten, het draait toch alleen maar om Jezus?* Dat doet Hij niet, want hij zoekt naar een verbinding tussen die twee: het is niet of/of maar dóór Jezus leren we Gods bedoelingen met de wet te begrijpen. Waarom doet de schrijver van de Hebreeën-brief zoveel moeite om juist de continuïteit tussen de oudtestamentische eredienst en de nieuwtestamentische eredienst aan te tonen? Omdat de sluier van de wet wordt afgehaald. We hebben in zijn optiek nu een hogepriester Jezus, en wij mogen in zijn priesterdienst ons

leven offeren. Waarom schrijft Hebreeën:

10:24: *laten we opmerkzaam blijven en elkaar ertoe aansporen liefde te hebben en goed te doen(...)*

26: *voor wie de wet van Mozes naast zich neerlegt is er geen pardon (...)* hoeveel zwaarder zal dan de straf niet zijn, denkt u, voor wie de Zoon van God vertrapt (...)

36: *blijf volharden, want als u de wil van God doet, zult u ontvangen wat u beloofd is?* Schrijft hij hier voorwaardelijk over Gods liefde of laat Hij zien dat God hooggespannen verwachtingen van ons heeft? Juist door het offer van zijn Zoon heeft God volgens Mij hooggespannen verwachtingen.

Hebr. 12:5, *mijn zoon, je mag een vermaning van de Heer nooit ter zijde schuiven. De Heer berispt wie Hij liefheeft. Houd vol, het betreft een leerschool, God behandelt u als zijn kinderen...* vers 13, *kies rechte paden...* Dat is een verwijzing naar Psalm 119: het loflied op de wet, in al haar facetten. Gods liefde is uiteraard niet voorwaardelijk. Ook niet in het Oude Testament. Ik denk bijvoorbeeld aan Hosea 11:8; de onbegrijpelijke omwenteling van Gods toorn naar zijn genade. Waarom?

Omdat God dit in zijn hart niet wil, omdat Hij een Vaderhart heeft. Ondertussen verwacht die Vader veel van zijn kinderen!

Wij staan in een priesterdienst, schrijft Hebreeën. Dienst doen is geen vrijheid blijheid.

Tot slot 1 Joh. 2:3v.: *Dat wij God kennen weten wij doordat wij ons aan zijn geboden houden. Wie zegt: Ik ken Hem, maar zich niet aan zijn geboden houdt is een leugenaar; de waarheid is niet in hem. En vers 7: Ik houd u in deze brief geen nieuw gebod voor maar een oud, dat u vanaf het begin bekend is. Dat oude gebod is de boodschap die u gehoord hebt.* Dat oude gebod is ook een nieuw gebod omdat nu het licht van Jezus' ware licht er over schijnt.

Tot zover deze uiteenzetting van de verhouding wet en evangelie. Ik hoop dat met alle informatie vooral dit blijft hangen dat onze God trouw is aan wat Hij zegt en doet. En dat degene die een tegenstelling tussen wet en evangelie creëert het gevaar loopt het koningschap van Jezus Christus niet meer te zien. God komt juist ook in liefde naar ons toe met zijn wetten, en dit met des te meer kracht in het Nieuwe Testament. Want dan ontvangen gelovigen de Geest, waardoor Gods wetten in ons hart geschreven worden!

In het derde en laatste artikel wil ik weer verder gaan met een bespreking van het functioneren van de decaloog in de eredienst, vanuit het verleden naar de praktijk van 2009.

Ds. Luite-Harm Kooij is predikant van de Gereformeerde Kerk te Leidsche Rijn.

MOS: een nuttig instrument

Zendingsstrategie III

Ds. H. Folkers schreef een artikel met forse kritiek op het in De Verre Naasten (DVN) gehanteerde 'Model Oecumenische Samenwerking' (MOS). Hij noemt MOS 'een mooie dekmantel' en stelt dat MOS 'het zicht belemmert op de blijvende zendingsroeping'. Dat is nogal wat. Riemer legde in een inleidend artikel uit wat MOS in DVN is.

B. v.d. Lugt ■

Een brede oriëntatie op zendingsgeschiedenis, wereldgeschiedenis en ontwikkelingswetenschap leidde tot een tot model gecomprimeerde visie die op een gegeven moment MOS ging heten. Dat model heeft zijn plek in het beleid van DVN gekregen. 'Een goede visie en navolgende strategie is een must', schreef Riemer. Folkers ziet echter redenen deze visie onder vuur te nemen. In dit artikel een reactie namens ZHT/DVN. Eerst tonen we aan dat Folkers' beeld van MOS niet klopt; daarna geven we commentaar op enkele belangrijke beleidsvragen die Folkers aansnijdt. Voor de verklaring van wat MOS inhoudt leze men het artikel van Riemer.

De drie voorbeelden van Folkers

Vijftig jaar Papua: MOS als dekmantel

Ongeveer een jaar geleden werd het 50 jaar hard werken op Papua herdacht. Het lukte de Nederlandse kerken als 'moeder' niet om de 'dochter' echte zelfstandigheid te bieden, zegt Folkers. Hij stelt: 'MOS is hier een mooie dekmantel die echter een heleboel frustratie bedekt'.

Dit is wel een heel snel oordeel over 50 jaar zendingsgeschiedenis. De zaak ligt ook wel even iets anders! In een analyse van deze vijftig jaar (die binnenkort door het ADC zal worden gepubliceerd), is aangegeven hoe een soort MOS *avant la lettre* in de geschiedenis van dit werk richtlijn was voor zendingsbeleid. Kern daarvan is dat de zending bewust werkte aan het planten van een kerk die als kerkelijke partner in staat zou zijn tot volledige verantwoordelijkheid voor de eigen ontwikkeling. Ook dus voor aanvullende hulp uit Nederland.

Enige nuancering is op zijn plaats. Het beleid van de zending was niet altijd afdoende missionologisch doordacht. Consistentie en samenhang ontbraken nogal eens bij werkers en thuisfront. Bij de zendelingen groeide besef van de noodzaak tot verzelfstandiging meestal sneller dan bij het thuisfront. Daardoor verliep één en ander met horten en stoten. Maar toch, terug-

kijkend is in dat alles de doelgerichtheid op het ontstaan van een zelfstandige partnerkerk duidelijk waar te nemen, bij zending, thuisfront én doelgroep, het nationale kader van de kerken. De crisis die in de jaren negentig ontstond had naar mijn oordeel te maken met het onvoldoende consistent vasthouden aan die doelgerichtheid. Dat zorgde voor grote frustraties bij het kerkelijk kader van de partner.

In 2006 kreeg de IRTT-afdeling van DVN de gelegenheid om in de crisis een nieuw perspectief aan te dragen. Daarbij speelde het MOS-denken (inmiddels expliciet uitgewerkt) een belangrijke rol. Maar niet als dekmantel voor frustraties, zoals Folkers stelt. Integendeel! Het MOS-denken gaf vorm aan een strategische conferentie waarin vooral ook op het verleden werd teruggekeken. Openheid en transparantie daarover leidde tot erkenning van fouten en nieuwe hoop, aan beide zijden. MOS dekt niets toe, maar creëert ruimte voor openheid en eerlijkheid. Daardoor ontstaat ruimte voor het samen zoeken naar reparatie van scheefgroei, ook door schuldbelijdenis en vergeving van zonden. Het maakt de weg vrij voor het zoeken naar oplossingen in een moeilijke praktijk. Dat is trouwens geen zaak van één moment. De partnerrelatie en de hulpverlening worden permanent omgeven door een onvermijdelijk spanningsveld tussen principiële kerkelijke 'gelijkwaardigheid' en een feitelijke 'ongelijkheid' ('a-symmetrie', zie het artikel van Riemer). MOS onderdrukt die niet en gooit daar geen dekmantel overheen. MOS brengt de beide partners tot regelmatige analyse en reflectie. Ik concludeer dat Folkers een verkeerde kijk heeft op het functioneren van MOS in het traject 'van zending naar hulpverlening'.

Een Nederlandse zakenman in Gabon...

Het andere voorbeeld is fictief, maar wel herkenbaar. Een missionair bewogen Nederlandse zakenman organiseert op een kunstmatige manier een hulpverlening vanuit Nederland voor een noodlijdende gereformeerde gemeente in Gabon 'om bittere armoede te bestrijden'. Hij

ziet, aldus Folkers, over het hoofd dat 'slechte kerkleiders' misbruik van hem maken. Over MOS zegt Folkers in dat geval: '...ik zou uiterst terughoudend willen zijn om in dergelijke situaties het MOS van toepassing te verklaren. (...) Mag je van een partner zoals hier beschreven de verantwoordelijkheid vragen over de uitvoering van projecten?'.

Opnieuw lijkt het er op dat Folkers onvoldoende zicht heeft op wat MOS bedoelt te zijn. Zijn spreken over 'MOS van toepassing verklaren' suggereert iets mechanisch. Ongeveer als volgt: er is een partner ontdekt - dus moet er hulpverlening zijn - en partners zijn nu eenmaal gelijkwaardig - en dus krijgt de partner de volledige verantwoordelijkheid voor de uitvoering daarvan. Wat daarmee over het hoofd wordt gezien, zo is de zorg van Folkers, dat het nogal eens voorkomt dat die kerken misschien formeel wel zelfstandig lijken, maar feitelijk geleid worden door een handjevol 'slechte kerkleiders' die 'mooi weer spelen tijdens een visitatiebezoek', maar onderhand hun eigen belangen nastreven.

Dat MOS dit in de hand zou werken, is toch echt een misverstand. MOS draagt juist instrumenten aan om bij het opstarten van nieuwe relaties evenwichtig en voorzichtig te opereren. Dat een gemeente of kerk in de Derde Wereld hulp zoekt, is te begrijpen en bijbels te verantwoorden. Verzoeken daartoe worden dan ook serieus genomen. Het is helaas waar, het op gang komen van relaties wordt regelmatig verstoord door verkeerde ambities en eclatante zonden. Wie daarvoor blind wil zijn, is niet goed bezig; terecht constateert Folkers dat. MOS biedt richtlijnen voor open ogen, voor open overleg, voor het expliciet bespreekbaar maken van verleidingen van dat spanningsveld tussen 'gelijkheid' en 'ongelijkheid' (zie Riemer). Maar dan wel aan beide kanten! Geforceerde gereformeerde ambities, verborgen agenda's bij de aanvrager, het subtiel gebruik van macht, verborgen cynisme aan kant van de gever - het komt juist door MOS aan de orde. Een set richtlijnen ontleend aan MOS breekt dat open en schept de juiste sfeer om open kaart te spelen. Er is geen sprake van een mechanisch 'van toepassing verklaren' van een of ander schema.

Brazilië - een mondige partner

Dit voorbeeld betreft een helder project in Brazilië, een grote kerk. Daar kan zo maar, aldus Folkers, hulp aan worden gegeven. Eenvoudig vast gelegd in een soort convenant: '...daar heb je dus helemaal geen MOS voor nodig'.

Het betreft hier een voorbeeld van in zekere zin gemakkelijke relaties. Een sterke, mondige partner met heldere overzichtelijke projecten. Maar dit ene gemakkelijke voorbeeld pleit niet tegen de wenselijkheid en noodzaak om professioneel over strategie en beleid voor partnerrelaties en hulpverlening na te denken. Daarvoor is het totaalpakket van *De Verre Naasten* veel te complex. Bovendien, óók dit soort 'gemakkelijk

ker' relaties vraagt toch echt wel om goede richtlijnen en waarschuwingen tegen valkuilen. Ook hier wordt op dezelfde manier getoetst en gehandeld in termen van gelijkwaardigheid en asymmetrie.

Folkers concludeert na deze drie voorbeelden: het is niet nodig een model te ontwikkelen 'omdat de relatie van geval tot geval verschilt'. Dat laatste is natuurlijk waar, maar het is wel degelijk mogelijk, zo bewijst de praktijk, een overkoepelende visie en beleid te hanteren. Dat dat vanwege de verschillen flexibel moet gebeuren, is vanzelfsprekend. DVN wil zorgvuldig zijn en is continu bereid om te leren en bij te stellen als dat nodig blijkt. Kortom, MOS: een nuttig instrument. Dat heeft Folkers m.i. niet voldoende ingezien.

Prioriteiten - is de balans zoek?

Er is in het artikel van Folkers nog een tweede zaak, die overigens ook weer met MOS heeft te maken. Het gaat over prioriteiten in de hulpverlening. Hij constateert 'een groot gevaar' dat vast zit aan die gerichtheid op partnerrelaties. Het gevaar nl. van een groot verschil tussen de beide partners over doelen en prioriteiten. De Nederlandse kerken hebben, zo stelt hij, als centraal doel en prioriteit 'zending', 'zendingsactiviteiten in de eigenlijke betekenis van het woord', 'verkondiging van de goede boodschap aan wie Christus niet kennen of van Hem vreemd zijn'. Weliswaar was er ook altijd aandacht voor barmhartigheid, maar daar hadden we een aantal 'hulpdiensten' voor, later gebundeld in DVN.

Bij de partnerkerken liggen gemakkelijk de doelen en prioriteiten anders. Hun wensen en belangen zijn vooral gericht op 'binnenkerkelijke activiteiten', 'activiteiten ten behoeve van de partner zelf'. Er zijn natuurlijk wel partners die op 'zending in de eigenlijke zin' gericht willen zijn, en dan is er geen probleem, maar het is vaak ook anders. Met andere doelen kan de partner de Nederlandse kerk zomaar gijzelen. Folkers zegt het zo: '(De partner) claimt voor zijn land of regio het contact met de in zijn ogen rijke sponsorkerk. Hij wil de trechter zijn waarlangs de stroom van hulp en geld wordt ingezet ...en dan vooral voor binnenkerkelijke activiteiten...'. Als de Nederlandse kerk er niet mee akkoord wil gaan, steekt frustratie de kop op. Als ik het goed zie, moeten hier enkele dingen helder uit elkaar worden gehouden.

Gegijzeld door de partner

De eerste zaak heb ik eigenlijk al besproken: dat MOS zou leiden tot gegijzeld worden is onjuist. MOS vraagt vanaf het begin wel de partner serieus te nemen, maar niet onkritisch, waardoor je je zou uitleveren en gegijzeld zou kunnen worden. Integendeel, zou ik zeggen. Stel: de partners zijn het aanvankelijk eens over hulpverlening voor 'zending in eigenlijke zin'. Als daarna de partner alleen nog maar ander-

soortige hulp, niet 'zending' dus, zou aanvragen is er goede reden voor transparant overleg. Het MOS-denken maakt dan niet machteloos, maar reikt juist de middelen aan om deze niet overeengekomen koers aan de orde te stellen. Natuurlijk kan er dan frustratie en spanning optreden; conflict zelfs, dat kan uitlopen op de beëindiging van de relatie. Transparantie garandeert uiteraard niet altijd harmonie.

Prioriteiten: verschillende categorieën

Een andere vraag is: zijn we, als Nederlandse kerken, in de relaties met de partners voldoende gericht gebleven op onze primaire opdracht, nl. 'zending in eigenlijke zin'? Folkers is van mening van niet. Het bewijs, aldus Folkers, is dat slechts één van de meer dan 50 pagina's van het GS-rapport van ZHT gaat over 'zendingsprojecten'. De rest gaat allemaal over al die andere zaken die niet 'zending in de eigenlijke zin' zijn. Terwijl toch de omstandigheden om 'zending' roepen: oprukkende Islam, miljoenen investeringen door Jehova's en Mormonen, groei van de Pinksterkerken. Hij zegt dan: 'Wat doen wij? We staan er bij en kijken er naar'. Dit is m.i. een belangrijke zaak. Maar voor je de conclusie van Folkers trekt, moet op z'n minst één ding in rekening worden gebracht. In het document 'Generaal Beleid' heeft DVN verschillende categorieën voor hulpverlening geordend. Er is een categorie hulpverlening die inderdaad niet 'zending in de eigenlijke zin' is, maar toch van buitengewoon groot belang. Kerken, vooral in de Derde Wereld, hebben het hard nodig dat ze 'binnenkerkelijk' goed toegerust worden om naar binnen en naar buiten weerbaar en sterk te kunnen zijn. Een overmatige benadrukking van het expansieve, het missionaire had nogal eens tot gevolg dat kerken onvoldoende uitgerust werden om de uitdagingen van de omgeving aan te kunnen. De gevolgen hiervan zijn in veel landen op te merken. 'Churches in Africa grow themselves to death', zei iemand eens. Extensieve groei die niet gepaard gaat met intensieve ontplooiing is uiterst schadelijk voor de ontwikkeling van de kerken. Ook voor de kwaliteit van het missionaire! Het opleiden en trainen van bekwaam kader wordt daarom door menige partner aangegeven als een belangrijk speerpunt. Dat is inderdaad 'binnenkerkelijk', zou je kunnen zeggen. Niet 'zending in eigenlijke zin' dus. Maar wel van uitermate groot belang. Uiteindelijk ook voor de 'zending in eigenlijke zin'. Naast theologische opleiding zijn er ook nog wel andere, soms hele praktische componenten in deze categorie hulpverlening die niet direct 'zending' zijn en die toch terecht grote prioriteit hebben. Voor de kerk zelf en ook voor de hulpverlening. Een derde categorie is dan hulp die verleend wordt voor verschillende maatschappelijke projecten. Ik vermoed dat Folkers de balans met

juist die categorie op het oog heeft. Zoals ik zei: dat is een belangrijke opmerking. De waarschuwing voor een scheve balans van de kern-taken zending en kerkelijke opbouw met juist deze prioriteiten is terecht. Zending en interne kerkelijke opbouw kunnen zo maar te weinig aandacht krijgen ten gunste van allerlei maatschappelijke of economische projecten. Dat moet een regelmatig terugkerend ijkpunt blijven in het beleid van kerken en DVN. Het 'Generaal Beleid' van DVN formuleert ook de richtlijnen voor het bewaken van deze balans van prioriteiten.

Kortom: het in de gaten houden van deze prioriteitenbalans is wel belangrijk, maar bij het beoordelen van de samenstelling van het pakket van hulpverlening van DVN moet je wel iets meer doen dan pagina's tellen.

Wie bewaakt deze balans?

Folkers snijdt overigens nog iets anders aan. Hij maakt onderscheid tussen 'DVN' en 'de kerken'. De focus op 'zending in eigenlijke zin' koppelt hij vooral aan de kerken; het reeds genoemde verlies aan focus zou de kerken te denken moeten geven. Voor DVN is dat niet zo. Dat instituut is, aldus Folkers, opgericht om hulp en training te geven. Op de achtergrond speelt hier een eerder debat in de kerken: over 'Woord en Daad'. De stelling van Folkers is achterhaald. 'Woord en Daad' zijn door de kerken tot één pakket verklaard dat door de kerkelijke instituten kan worden gehanteerd. Daaraan wordt nu gezamenlijk gewerkt, door DVN (ingesteld door de GS) samen met de 'zendende instanties' (ingesteld door 'lagere' organen van de kerken). Het is niet meer zo dat DVN het instituut is voor de 'Daad' en de kerken voor het 'Woord'. Als er dus prioriteiten gaan scheefhangen dan vraagt dat om gezamenlijke bezinning van een sterk kerkelijk instituut (DVN, ook Folkers pleit daarvoor) samen met de zendende instanties in het land.

'Een nieuwe koers'

Folkers pleit voor een nieuwe koers. Hij heeft het over 'de verkerkelijking van onze zendingsopdracht'. Hij bedoelt daarmee dat we ons hebben uitgeleverd aan kerken als partners. We moeten weer de moed hebben om zending ook zonder partners te doen; zodat we '...in bepaalde gevallen toch weer zelfstandig aan het werk gaan'. De schuldige van deze verkerkelijking is al weer MOS. In het MOS-denken wordt inderdaad heel sterk benadrukt dat wat ook door Folkers zelf wordt beleden in z'n artikel: 'Waar al kerken zijn geplant, hebben we op eigen initiatief met onze zendelingen niets te zoeken'. Maar Folkers zegt meer: 'Ik ben namelijk van mening dat het MOS ons het zicht op de blijvende zendingsroeping belemmert'. Dat is eenvoudig onjuist. Het MOS-denken zegt helemaal niets over 'zending in de

eigenlijke zin' als hoogste prioriteit. Voor het benoemen van inhoudelijke prioriteiten heeft DVN andere beleidsdocumenten. MOS zegt alleen dat er heel zorgvuldig met partners moet worden gerekend, of het nu over 'zending' gaat of niet. Als hij zou bedoelen dat de gerichtheid op partners (door MOS bevorderd) eigenlijk het zicht wegneemt op zendingswerk buiten de partner om, en dat dat eigenlijk 'de blijvende zendingsroeping' zou zijn, dan spreekt hij zichzelf tegen. Maar goed, we moeten de moed hebben het toch weer zelfstandig te gaan doen, zegt hij. Hij noemt heel kort twee situaties waar dat zou moeten kunnen. Bijv. als er geen overeenstemming kan worden bereikt met de partner over zo iets centraals als het belang van 'zending' in het land van de partner: 'dan zou ik de handen vrij willen houden voor het realiseren van onze missie', zegt Folkers. Dit lijkt me juist. Als de partners, na zorgvuldig en transparant overleg, zouden botsen over zo'n centrale aangelegenheid, is het m.i. mogelijk dat je afscheid neemt en je eigen weg gaat. Hoe het dan verder zou moeten gaan, is niet in bespreking.

De tweede situatie is anders. Een partner blijkt niet in staat 'projecten tot een goed einde te brengen'. Terwille van de lijdende bevolking moeten we dan gewoon ons eigen werk weer opzetten, ter vervanging van het mislukte project van de partner. Deze bypass-constructie ten bate van 'de lijdende bevolking' lijkt heel sympathiek. Ik zeg ook niet dat het nooit zou kunnen². Toch zit deze oplossing zo vol risico's dat je wel heel erg goed moet weten wat je doet als Nederlandse partner³. Folkers levert zijn eigen stelling over '...niets te zoeken hebben' wel wat makkelijk in, lijkt me.

Allianties

Ten bate van het grote doel van 'zending' stelt Folkers voor allianties aan te gaan met kerken en organisaties die 'nu niet bepaald direct op onze confessionele lijn liggen'. Hij noemt zijn nieuwe beleid 'Beleid voor het aangaan van strategische allianties' (BSA). Hij ziet goede aanzetten daartoe in het project van SETIA (Jakarta). Van hieruit kijkt hij kritisch naar bepaalde beleidslijnen die bij DVN een rol spelen. Overmatige aandacht voor de ICRC bijvoorbeeld: '...we proberen een klein clubje van geestverwanten op de been te houden. Het is niet onze roeping om een gereformeerd kerkverband internationaal te laten groeien in de breedte en de diepte. Het is onze roeping om Christus te verkondigen als de Redder van de wereld.' Dat is, wat mij betreft, een koppeling van twee wel erg ongelijksoortige stellingen.

Wie zou het wagen zich te keren tegen dat laatste over 'Christus te verkondigen als de Redder van de wereld'? Maar dat dat zou moeten leiden tot een afwijzing van beleid dat zich inspannt voor ondersteunende netwerken als bijv. de ICRC is me niet duidelijk. In deze tijd van globalisering zijn oecumenische netwerken voor de ontwikkeling van de kerken belangrijk.

Op dit moment heeft de GKv zich met name aan de ICRC gecommitteerd. De wijze waarop dat nu door Folkers wordt weggezet, is wel erg kort door de bocht. Het beleid van DVN is trouwens flexibel genoeg gebleken om òn het één òn het ander te doen. DVN investeerde via de afdeling IRTT een tijdlang in de ICRC. Tegelijk steunt DVN relaties met bijv. SETIA.

Beide zijn de moeite meer dan waard.

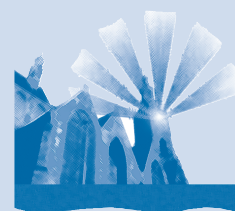
Er zitten in zijn BSA-voorstel elementen die het overwegen waard zijn, en die binnen onze structuren de nodige aandacht en ruimte krijgen. Vooralsnog lijkt ons de voorgestelde omwenteling niet aan de orde. In MOS (en het huidige beleid van DVN in samenwerking met de zendende instanties) zit meer dynamiek dan het voorstel van Folkers suggereert. Als één ding uit deze gedachtewisseling mag blijken, dan wel dat samenwerking betreffende zending en hulpverlening niet eenvoudig is. We weten dat uit de geschiedenis, die van ons en van anderen. We hopen dat door dit artikel het zicht op het 'Model Oecumenische Samenwerking' als nuttig instrument in ons zendings- en hulpverleningswerk duidelijker is geworden.

Ben van der Lugt is plaatsvervangend directeur van DVN en hoofd afdeling IRTT.

Noten:

1. Een uitgebreide verantwoording daarvan kunt u vinden in een binnenkort te verschijnen ADC-bundel. Op de ADC-studiedag (2007) waar dit werd besproken, was er ook kritiek op deze stelling over de oorzaken van de Papua-crisis; die kritiek is ook opgenomen in deze bundel.
2. In geval van noodhulp kan DVN die altijd leveren via andere, betrouwbare kanalen. Als het gaat om structurele hulp aan een lijdende bevolking, naar wie we om historische redenen een morele verplichting voelen, dan zal die toch vanuit aspecten van duurzaamheid via een andere lokale partner lopen.
3. Zie in het artikel van Riemer over 'fragiele kerken'. In de wereld van ontwikkelingssamenwerking wordt steeds duidelijker dat de bypass-hulp in 'fragile states' bij voorkeur niet moet worden toegepast - naar analogie daarvan spreken we over 'fragile churches'. In het kader van dit artikel kan dat hier niet verder uitgewerkt worden.

MOS Een noodzakelijk debat

van binnen
naar buiten

Ik ben blij dat mij de ruimte gegund wordt om Ben van der Lugt van replek te dienen. Dit zal geen breed verhaal worden. Ik vat mijn stelling nemen in enkele punten samen.

H. Folkers ■

1. Bij alle verschil: we zijn wapenbroeders. En dat bedoel ik in geestelijke zin. Juist in die hoedanigheid kwamen de verschillen van inzicht aan het licht. Van mijn kant zoek ik ook in die geest de beste weg naar het doel: het heil van nabije en verre naasten.
2. In mijn kritiek op MOS sta ik niet alleen. In meer dan één sessie is gebleken dat ook anderen, binnen en buiten onze kerkelijke gemeenschap, er zo hun vragen bij hebben.
3. Hoofdzaak is dat Ben van der Lugt het hart van mijn kritiek niet raakt: de ombuiging van kerkelijk beleid van zending naar oecumenische samenwerking. Daarbij dreigt de wereld buiten beeld te raken, waar het evangelie van bekering en verzoening aan heidenen verkondigd moet worden. Dat is wat ik 'verkerkelijking' van onze zendingsopdracht heb genoemd: het zware accent op de relatie met partnerkerken trekt de aandacht af van onze eigenlijke roeping. Die roeping is nota bene kerkelijk geijkt: het evangelie brengen bij mensen die Christus niet kennen of van Hem vervreemd zijn. Ik vraag me af of de gemiddelde kerkganger die zijn geld geeft aan de zending zich bewust is van deze verschuiving van beleid.
4. Om het in bijbelse termen te zeggen: de akker is de wereld. En dus niet het veldje van een zusterkerk overzee. Onze naaste is een Samaritaan (en wat mij betreft ook het slachtoffer dat hij helpt), terwijl wij via MOS bezig zijn de priester en de leviet op hun taak te wijzen of daarbij te helpen. Nog eerder zouden we de struikrovers op de route van Jeruzalem naar Jericho moeten opzoeken, die de boodschap van onze Zender het hardst nodig hebben!
5. Laat het duidelijk zijn: als de priester en de leviet ons te hulp zouden roepen om die struikrovers op te zoeken met het heilbrennend evangelie, dan ben ik daar hartelijk voor. En dan hoeft ik er ook niet meer zelf op af. Daarover zijn we het samen wel eens, volgens mij. Maar als zij er niet aan toe komen of er met een boog om heen lopen?
6. Ik heb, door de jaren heen, binnen onze kerken te vaak beleidsstukken gelezen en mee toegepast, waarop we later schoorvoetend moesten terug komen. Daarom pleit ik voor een strategisch en flexibel beleid, dat gericht is op een helder doel. Zie het slot van mijn artikel. Dat hoeft niet in strijd te zijn met het toepassen van beroepsmatige parameters. Zo'n beleid wordt van tijd tot tijd kritisch geëvalueerd, om als het nodig is bij te sturen. Ik hoop daarvoor een steentje te hebben bijgedragen.
7. Daarom pleit ik ook voor een grondige evaluatie van de bestuursstructuur voor dit werk, dat naar mijn mening zo hier en daar chaotische vormen heeft aangenomen.

Ds. Henk Folkers was zeven jaar verbonden aan de Ecole Réformée de Théologie te Lumbumbashi, in RD Congo. Momenteel werkt hij op vrijwillige basis als docent aan het Mukhanyo Theological College in Kwamhlanga in Zuid-Afrika.

**Nederlandse Stichting
"Verpleegkundigen
voor Israël"**

Ook uw steun is nodig!

De V.V.I stelt zich al meer dan **30 jaar** ten doel:
Israël helpen met de verpleging
van alle bevolkingsgroepen,
ongeacht afkomst en overtuiging.

***Verpleegkundige Hulp
discrimineert niet...***

Giften graag op giro 3885840

t.n.v. Penn. VVI, Postbus 476,

3440 AL Woerden

internet: www.zorg4israel.nl

Ook bemiddeling bij uitzending vrijwilligers

Geeft u óm Israël, geef dan vóór Israël

uit de kerken

Gouda - beroep aangenomen: A. Koster te Beverwijk

Harderwijk - overleden: Op 21 juli 2009 is ds. H.J. Venhuizen overleden. Harm Jan Venhuizen werd geboren op 9 november 1933 in Hoogeveen. Hij studeerde theologie in Kampen en werd in 1964 gereformeerd predikant te Noordbergum. Daarna stond hij te Zutphen (1969) en Ede (1973). Ds. Venhuizen ging in 1999 met emeritaat.

**Donatus
verzekert vertrouwd**

Donatus verzekert kerkgebouwen en alles wat daarbij hoort. Zoals doopvonten, kanselbijbels en orgels. Ook voor vrijwilligers en werkers in kerkelijke dienst hebben we passende verzekeringen. Donatus is een betrokken specialist. Klein genoeg om u persoonlijk van dienst te zijn. Groot genoeg om met een gerust hart uw verzekeringsbelangen aan toe te vertrouwen. Donatus is een onderlinge verzekeringsmaatschappij zonder winstoogmerk. Samen met u zorgen we ervoor dat wat waardevol is, behouden blijft voor onze kinderen en hun kinderen en hun kinderen...

Donatus

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700